

ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕСЕЛЕНИХ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗОНИ АТО

У статті наведено теоретичний аналіз основних проблем, з якими стикаються діти вимушено переселених сімей, зазначено основні тенденції, які спостерігаються в процесі їх адаптації в новому середовищі, а також надано практичні рекомендації у сфері психологічної підтримки та допомоги вимушено переселеним дітям з території АТО. Джерел – 10.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, травматичний стрес, депресія, посттравматичний стресовий розлад.

Постановка проблеми. Вперше українське суспільство стикнулось з таким явищем, як масове переселення. За офіційними даними кількість переселенців із зони АТО та території Криму становить 1,2 мільйона. За неофіційною статистикою – їх вдвоє більше. Наша нація та наша влада стикнулася з відсутністю ефективних механізмів допомоги та адаптації переселенців в інших областях. Вимушено переселені особи стикаються як із соціально – економічними труднощами, так і з психологічними проблемами. Особливо стресовою і травматичною ситуацією ці події стали для дітей, які змушені були змінити місце проживання і отримали статус «діти-переселенці». Діти-переселенці змушені зустрічатися із травматичними і стресовими чинниками значно частіше. Ці чинники впливають на дитину в період її розвитку, тим самим порушуючи нормальні процеси формування і становлення особистості. Пережитий травматичний досвід впливає на когнітивні процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини, самооцінку і, в цілому на світогляд. [2; 3]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості різних категорій мігрантів досліджували такі науковці як: М. Базері, Н. Лебедева, М. Максимов, К. Оберг, Н. Палагіна, Ю. Платонов, Г. Солдатова, В. Хесле, Л. Шайгерова та ін. На даний момент велика кількість дослідження направлені на аналіз психологічного стану та особливостей адаптації мігрантів. Однією з відомих статей, присвячених психологічній характеристиці дітей-біженців є стаття Тихонова І.В., Куфтяк Є.В. «Психологічний аналіз умов адаптації дітей-мігрантів». Стосовно дослідження психологічного стану вимушених переселенців, у даній галузі представлена дещо менша кількість матеріалів. Так як український народ нещодавно вперше стикнувся з проблемою масового переселення осіб із зони бойових дій, на даний момент відсутні необхідні теоретичні матеріали та практичний інструментарій психологічної допомоги та адаптації таких осіб. На жаль, українські психологи, психотерапевти, консультанти та психіатри не були готові до даної проблеми, тому тепер змушені вивчати та апробувати нові методи роботи з травматичним стресом внаслідок вимушеного переселення досить терміново та базуючись на основних актуальних проблемах населення. Свою політику влада направляє на матеріальну та соціальну допомогу переселенцям. Тому психологічна допомога залишилась на плечах самих психологів та волонтерів. Основні дослідження, які проводяться на території України стосовно вимушених переселенців мають лише статистичний характер. Що стосується дослідження індивідуальних особливостей переселення та їх вплив на виникнення психічних порушень та на процес адаптації, то в даному напрямі експериментальні дослідження лише починають виникати. Найбільшого поширення набули тренінги для переселенців, метою яких є психологічна корекція, емоційна підтримка, допомога в працевлаштуванні, самореалізації у кризових умовах, перекваліфікації і т.д. В тому числі їх організують громадські організації («Центр зайнятості вільних людей» і т.д.) та громадські ініціативи («Донбас SOS», «Крим SOS» і т.д.).

В даній сфері було написано багато статей, які стосуються психологічних особливостей переселенців та процесу переселення саме на території України. Серед яких: І.Ніколайчук «Вимушене переселення з Донбасу: виклики яких Україна ще не знала», методист кабінету практичної психології та соціальної роботи КОПЮПК Максимова Н.А. «Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям вимушених переселенців», Чабан О. «Посттравматичні стресові розлади серед вимушених переселенців та бійців АТО», Мигашко С., к.п.н. Тимошенко Н. «Соціально – психологічні особливості біженців», клінічний психолог Альона Лук'янчук «Переселення. Інструкція по виживанню» і т.д. Також в межах форуму педагогічних ідей «Урок» була представлена стаття «Адаптація вимушено переселених дітей», автор Максимович З.М. Серед її плюсів – окреслення наслідків та симптомів вимушеного переселення у дітей, шляхи подолання дезадаптації, рекомендації щодо участі школи в процесі адаптації дитини, мінус – відсутність практичного інструментарію та методик направлених психокорекцію та психологічну адаптацію дітей. [7]

Мета статті – аналіз особливостей та факторів, що впливають на адаптацію вимушено переселених дітей із зони АТО та інструментів, що впливають на її ефективність.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Вимушену міграцію можна сміливо охарактеризувати як екстремальну або як мінімум кризову ситуацію. Як і будь-яка інша кризова ситуація, вимушена міграція призводить до глибокої, часто незворотної за своїми наслідками трансформації внутрішньої структури особистості біженців (цінностей, патернів поведінки, мотивів, цілей діяльності тощо). В ході такого радикального впливу одні елементи структури зникають зовсім, інші, навпаки, формуючись сприяють подоланню особистістю труднощів і виходу на новий якісний рівень. Неминучим наслідком будь-якої кризової ситуації є незадоволення базової потреби людини – потреби в безпеці, порушення стабільної картини світу. Це призводить до тяжких затяжних наслідків: невротизації, депресивних станів, втрати віри в себе, втрати перспективи і багато в чому визначає подальшу долю не лише однієї конкретної людини, але і цілих соціальних груп. [4]

Згідно дослідженню психологічного стану дітей із Донецької області, проведеного в травні 2014 року дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), більше половини підлітків і 40% тих, кому ще не виповнилось 12 років, бачили події, пов'язані з війною. Особисто спостерігали бої 13% дітей до 12 років і 22% хлопчиків і дівчат 13-18 років. Кожний двадцятий буде дорослішати зі спогадами, коли йому чи його сім'ї погрожували зброєю. На очах кожної 25 дитини і кожного сьомого підлітка били близьких чи знайомих. Деякі стали свідками вбивств, поранень, бачили трупи. Три чверті дітей і половина тинейджерів пережили сильний страх. Як ми розуміємо, відсотки та показники, які були отримані в травні 2014 року, зараз будуть набагато вищими. [10].

До основних проблем, які можуть спостерігатися у дітей-переселенців, належать:

1) порушення когнітивних процесів (погіршення пам'яті, труднощі концентрації уваги, розлади мислення);

2) невротичні реакції (стресове виснаження, фобічні реакції, порушення сну й апетиту);

3) функціональні розлади (регрес поведінки та психосоматичні розлади);

4) емоційні та поведінкові порушення (реакції протесту, підвищена плаксивість та капризність, часті зміни настрою);

5) проблеми пов'язані із спілкуванням (не сформованість адекватних соціально-комунікативних навичок, страх і недовіра або агресія і дратівливість стосовно оточення, можлива надмірна залежність від думок оточуючих);

6) порушення взаємовідносин в сім'ї, коли зміна соціальної ситуації та обов'язків у сім'ї часто змушує дітей і підлітків «включатися» в дорослі проблеми (до яких вони

Травматичні обставини залишають дитину без стабільного, безпечного та підтримуючого оточення, яке є необхідним для нормального розвитку. Навіть якщо сім'я

переїхала на нове місце в повному складі, дорослі не можуть приділяти вихованню і проблемам дітей стільки ж уваги, скільки приділяли раніше. Батьки, самі переживаючи тяжкий стрес та кризу ідентичності, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі. Вони часто не мають сил, щоб допомогти своїм дітям.

В деяких дітей після пережитої травми може розвиватись посттравматичний стресовий розлад, симптомами якого є:

1. Флешбеки (психологічні явища, при яких у людини виникають раптові, сильні, повторні переживання минулого досвіду або його елементів).

2. Уникнення та заціпеніння.

3. Дездатність розслабитись. [3]

Діти сімей біженців і вимушених переселенців відчувають проблеми різноманітного характеру: побутові, матеріальні, психолого-педагогічні, що призводить до різних форм психосоціальної та педагогічної дезадаптації. Багато дітей сімей мігрантів демонструють задовільне ставлення до навчання, слабку ініціативність, відхилення особистісного розвитку (занижена самооцінка, підвищена тривожність, знижене самопочуття, активність, настрій; мають місце прояви агресивності, порушення поведінки). Дітям, котрі пережили психологічну травму, досить важко зрозуміти, що сталося з ними. Це пов'язано, насамперед, з їх віковими особливостями, їм бракує соціальної, фізіологічної та психологічної зрілості. Дитина не в змозі повністю усвідомити зміст того, що відбувається, вона просто запам'ятовує саму ситуацію, свої переживання в ту мить (в пам'ять вривається вереск гальм, свист падаючого снаряда, гул гвинтокрилів, звуки ударів, вибуху, жар вогню і т. д.). Інтенсивність переживань може бути занадто сильною для дитини, і вона стає дуже вразливою. Травмовані діти висловлюють свої, пов'язані з пережитим, почуття через поведінку: уникнення усього, що нагадує чи пов'язане з травматичною подією, опозиційна поведінка, агресивна поведінка, сексуалізована поведінка, зловживання алкоголем/наркотиками, втечі з дому, самопошкоджуюча поведінка, суїцидальність, асоціальна поведінка.

Особливі труднощі переживають діти-переселенці підліткового віку, який є найважливішим етапом у формуванні і розвитку ідентичності. Переселенці займають маргінальне положення у приймаючому середовищі. З одного боку, якщо підлітки не входять у соціальну мережу земляків, то їм доволі важко сформувати позитивне ставлення до себе. А з іншого – традиції та стиль життя, які пропагують члени такої мережі можуть суперечити нормам приймаючого середовища. Як результат, підліток може відчувати відчуження та дезорієнтацію. [4]

У сім'ях, які стали вимушеними переселенцями, батькам необхідно бути уважними до своїх дітей, щоб спостерігати найменші відмінності у поведінці, емоційному стані, що є наслідками пережитої травми. Основними факторами, що є показниками порушення психологічного стану дитини та процесу адаптації до нового середовища є такі: зміни у зовнішньому вигляді; часті крайні зміни у поведінці; зміни у психофізіологічному стані; труднощі у спілкуванні; замкнутість, уникання певних тем аспектів життя; агресія до себе та інших; саморуйнівна поведінка; переїдання/голодування.

Майже всі діти-переселенці мають досвід життєвих потрясінь і потребують допомоги з відновлення їхнього психологічного здоров'я. Метою психологічної підтримки цієї категорії дітей має бути допомога в подоланні проблем розвитку, викликаних пережитим досвідом вимушеної міграції. Для забезпечення ефективної психологічної допомоги дітям – вимушеним переселенцям, необхідно проводити комплексні дії, які включають в себе 3 вектори роботи:

1. Забезпечення умов для оптимального розвитку (створення безпечної та сприятливої ситуації для розвитку дитини через роботу зі всією сім'єю, забезпечення стимулюючих соціальних контактів і можливостей для розкриття її здібностей):

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальному закладі та

оптимізація змісту і форм психологічної просвіти педагогічних працівників, батьків (спостереження педагогами за поведінкою дитини забезпечення безпечного та позитивного процесу входження дитини в новий колектив, виявлення інтересів, здібностей дитини, допомога р їх розвитку);

- при необхідності для вирішення складних проблем у дитини після вимушеного переїзду використання комплексного підходу із залученням організацій різного спрямування (соціальні, правоохоронні, психологічні служби і т.д.);

- залучення до надання психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців (практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, консультантів) задля проведення ефективної діагностики психологічного стану дитини та проведення психокорекції з метою зменшення негативних наслідків травми вимушеного переселення.

2. Стимулювання розвитку через підтримку дитини:

- забезпечення індивідуального супроводу працівниками психологічної служби системи освіти всіх без винятку дітей, вихованців, учнів, студентів зазначених категорій та надання їм необхідної психокорекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги;

- робота з дітьми зазначених категорій під час літнього оздоровлення у таборах відпочинку, навчальних закладах, місцях тимчасового перебування (при необхідності скорочення класних завдань, надання додаткового часу для завершення завдання, надання додаткової підтримки для організації та виконання домашнього завдання);

- залучення вихованців, учнів, студентів зазначених категорій до активної виховної і розвивальної діяльності в позаурочний час (заохочення та залучення дітей до організації, планування та святкування запланованих заходів, допомога у визначенні та виділенні основних захоплень дитини та допомога їй у влаштуванні у відповідні шкільні гуртки, заохочення участі у різноманітних спортивних змаганнях задля забезпечення здорового фізичного стану дитини).

3. Усунення перешкод для розвитку дитини:

- соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я, працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти, забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям;

- надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги всупаючим і першокурсникам ВНЗ і ПТНЗ в адаптації до нових умов навчально-виховного процесу та налагодження побутових умов їх проживання і встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі і за його межами;

- недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу та, у разі потреби, перенаправлення дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів. [6; 8; 9]

У навчальних закладах при роботі з дітьми-переселенцями важливо не робити ніяких припущень про те, що вони пережили, і не наклеювати на них ярликів "не такий, як усі" або "травмований". У кожної дитини була своя втрата, психологічна травма, і всі діти по-різному реагують на ці переживання. Влаштована в житті людина знаходиться в центрі цілої системи взаємин. Переселенців надзвичайні обставини зривають з якоря, позбавляють опори. Люди, що мають соціальну допомогу і надають освіту, повинні допомагати їм відновити зв'язки в цій павутині проблем. Школи, зокрема, можуть допомогти дітям зав'язати нову дружбу, відновити роль і статус.

Надання цим дітям емоційної підтримки є невід'ємною частиною шкільної політики щодо біженців, і це питання не можна розглядати у відриві від таких питань, як забезпечення дружньої атмосфери, позитивних зв'язків між сім'єю і школою. Школа, в якій задовольняються потреби дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах в навчанні і соціальному спілкуванні, - це саме та школа, де дитина відчуває себе щасливою. І навпаки, скільки б не

допомагали дитині порадами, вона не буде щасливою, якщо стикається з нерозумінням у школі. Одні діти-переселенці можуть пристосовуватися і знаходять своє місце в новій школі. Інші спочатку почувають себе розгубленими і нещасними, але потім цілком здатні добре вчитися. Менша частина таких дітей виявляють ознаки порушення поведінки. Важливо, щоб педагоги були уважними і знали, коли і що викликає у дітей погані настрої. Тільки за такої умови можна надати потрібну підтримку. [2; 7]

Значно складніша ситуація спостерігається у дітей, у яких наявний посттравматичний стресовий розлад. Для таких дітей необхідна не лише велика увага та залучення багатьох спеціалістів, а й постійна допомога та підтримка в процесі адаптації до нового середовища. Психологічна допомога таким дітям повинна включати наступні етапи:

1.Психодіагностика, яка включає в себе невербальне спостереження за реакцією дитини під час спілкування з психотерапевтом, за тілесними сигналами, що є несвідомими та виражають витісненні актуальні переживання, застосування проєктивних методик (методика ТАТ – дитячий варіант, методика чорнильних плям Г. Роршаха, кольоровий тест Люшера для дітей 8-14 років, методика «Дім, Дерево, Людина», «Неіснуюча тварина», «Баранчик в пляшці» і т.д.), використання наступних опитувальників (тест тривожності Спілберга, батьківська анкета для оцінки травматичних переживань дітей і т.д.). Психодіагностика учнів здійснюється за згодою батьків чи осіб, які їх замінюють.

2.Психологічне консультування. Проводиться або в індивідуальній або груповій формі. Передбачає активне використання емпатійного слухання для зняття внутрішньої емоційної напруги у дитини.

3.Психолого – педагогічне консультування батьків. Спрямоване на підвищення адаптивних можливостей у батьків.

4.Психолого – педагогічне консультування і просвіта педагогічного колективу шкіл, в яких навчаються діти з посттравматичним стресовим розладом внаслідок вимушеного переселення.

5.Психокорекція. Необхідна задля допомоги дитині в процесі пристосування до нового середовища та долання психотравмуючих впливів. В її межах використовують такі прийоми: арт – терапія, казко – терапія, пісочна терапія, навчання прийомам релаксації та зняття м'язової напруги і т.д. [9]

Висновки. Отже, у межах даної статті було проаналізовано основні наслідки та проблеми, з якими стикається дитина після вимушеного переселення її сім'ї. Було надано практичні рекомендації щодо створення сприятливих умов швидкої та ефективної адаптації дитини у новому середовищі. Хотілося б підсумувати дану статтю, виокремивши основні рекомендації батькам та педагогам у вихованні та роботі з дітьми, які були змушені покинути свої рідні домівки: приймайте дитину такою, якою вона є; враховуйте інтереси дитини; дотримуйтеся певного режиму і ритму життя дитини; виконуйте щоденні ритуали (вони забезпечують безпеку дитині); навчіться уловлювати щонайменші вербальні і невербальні сигнали дитини, що свідчать про її дискомфорт; частіше будьте присутнім у групі, де займається дитина; якомога частіше розмовляйте з дитиною; забезпечте комфортну обстановку для її спілкування й навчання. [4]

Література

1.Багери М. Социокультурная динамика психического здоровья личности в ситуации преднамеренной и вынужденной миграции : дисс. ...канд. психол. наук : 19.00.01 / Масуд Багери. – М., 2005. – 96 с.

2.Бочкор Н.П. Соціально-педагогічна робота з дітьми у конфліктний та пост - конфліктний період : метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О.В. Залеська та ін.. – К. : МЖПЦ «ЛаСтрада-Україна», 2014. – 84 с.

3. Куфтяк Е. В. Психологический анализ условий адаптации детей-мигрантов / Куфтяк Е. В., Тихонова И. В. // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. – 2007. – Т. 13. – С. 150–159.
4. Николаичук І. Вимушене переселення з Донбасу: виклики, яких Україна не знала // Світ – 2014. – № 41–42 (листоп.).
5. Палагіна Н. С. Особенности социально-психологической адаптации вынужденных мигрантов в преодолении жизненного кризиса : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Палагіна Ніна Степанівна. – Таганрог, 2007. – 175 с
6. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях : учеб. пособие для студ. Учреждений высш. проф. образования / Н. Г. Осухова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2012. – 320 с.
7. Створимо безпечне середовище для навчання та адаптації дітей-біженців : навч. мет. пос.-к. / упорядн. [О. А. Возіянова, Григоренко О.П., Гуцаленко Т.В. та інші] – К. – ВГО «Розрада», 2012 – 130 с.
8. Тарабрина Н. В. Практикум з психології посттравматичного стресу / Н. В. Тарабрина. – СПб. : Пітер, 2009. – 272 с.
9. Щербатих Ю. В. Психологія стресу і методи корекції / Ю. В. Щербатих. – СПб. : Пітер, 2006. – 256 с.
10. <http://www.partner-inform.de/blogs/detail/39/699/sos-ukraine-deti>

References

1. M. Bagheri sociocultural dynamics of mental health of the person in a situation of deliberate and forced migration: diss. ... Cand. psychol. Sciences: 19.00.01 / Masoud Bagheri. - M., 2005. - 96 p.
2. Bochkor N.P. Social and educational work with children in conflict and post conflict period: method. Rec. / N.P. Bochkor E.V. Dubrovskaya, A.V. Zaleski, etc .. - K: MZHPTS "LaStrada-Ukraine", 2014. - 84 p.
3. Kuftyak E.V. Psychological analysis of the conditions of the adaptation of migrant children / Kuftyak E.V., Tikhonova I.V. // Vestnik KSU. Nekrasov. - 2007. - V. 13. - P. 150-159.
4. Nikolaichuk I. Forced relocation of Donbass: challenges, which Ukraine did not know the World // - 2014. - № 41-42 (Nov.).
5. Palagina N. Features of socially-psychological adaptation of the compelled migrants in overcoming of vital crisis: diss. ... Cand. psychol. Sciences: 19.00.05 / Palagina Nina Stepanovna. - Taganrog, 2007. – 175.
6. The psychological help in difficult and extreme situations: Textbook. benefits for students. Institutions of higher. prof. Education / N.G. Osuhova. - 5th ed., Rev. and add. - Moscow: Publishing Center "Academy", 2012. - 320 p.
7. Create a safe environment for learning and adaptation of refugee children, teach. met. pos.-k. / Uporyadn. [A. Voziianova A., Grigorenko A.P., Hutsalenko T.V. and others] - KA - NGO "Consolation", 2012 - 130 p.
8. Tarabrina N.V. Workshop s psihologii posttraumatic stresu / NV Tarabrina. - SPb. : Piter, 2009. - 272 p.
9. Shcherbatykh Yu.V. Psyholohiya stress and methods of correction / Shcherbatykh. - SPb. Peter, 2006. - 256 p.
10. <http://www.partner-inform.de/blogs/detail/39/699/sos-ukraine-deti>

Полищук В.В.

ПРОЦЕСС АДАПТАЦИИ ВЫНУЖДЕННО ПЕРЕСЕЛЕННЫХ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ЗОНЫ АТО

В статье приведен теоретический анализ основных проблем, с которыми

сталкиваються діти вимушено переселених семей, указаны основные тенденции, которые наблюдаются в процессе их адаптации в новой среде, а также предоставлены практические рекомендации в области психологической поддержки и помощи вимушено переселенным детям с территории АТО. Источников – 10.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, травматический стресс, депрессия, посттравматическое стрессовое расстройство.

Polishchuk V.V.

THE ADAPTATION PROCESS OF FORCED RELOCATION OF SCHOOL CHILDREN FROM THE AREA ATO

The paper presents a theoretical analysis of the main problems faced by the children of internally displaced families, identifies the major trends that are observed in the process of adaptation to the new environment, and providing practical advice in the field of psychological support and assistance to internally displaced children from the territory of the ATO. Sources – 10.

Key words: adaptation, desadaptation, traumatic stress, depression, post-traumatic stress disorder.

Поліщук Вікторія Віталіївна – студентка 4 курсу факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

УДК 159.92

Бастракова А.С.

ВПЛИВ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДЛІТКІВ

У статті подано теоретичний аналіз підходів до визначення поняття особистісного потенціалу від поняття людського потенціалу, до власне особистісного. Представлена структура особистісного потенціалу. Наведені результати емпіричного дослідження впливу батьківського виховання на компоненти особистісного потенціалу у підлітків.

Ключові слова: потенціал, особистісний потенціал, атрибутивні схеми, стратегії, автономія, життєстійкість.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що проблема особистісного потенціалу розглядалася у різному термінологічному оформленні (воля, сила Я, захисні механізми, локус контролю, орієнтація на дію, саморегуляція, життєстійкість), однак хоч ці поняття і мають безпосереднє відношення до особистісного потенціалу, проте не можуть повністю його замінити. Радше слід говорити, що вони описують окремі грані особистісного потенціалу. Актуальність цієї проблеми в цілому досить висока, починаючи з її першої теоретичної версії - співвідношення регулюючого Я та енергетичного Воно, оскільки здатність людини виконувати задумане незалежно від зовнішніх умов, в тому числі і несприятливих, є безперечною цінністю як у багатьох областях професійної діяльності, так і у повсякденному житті. На думку Р. Раяна, люди народжуються з цією здатністю, проте під дією соціальних чинників, можуть її втратити.

Найбільшим соціальним чинником, вплив якого поширюється на декілька життєвих областей є батьківське виховання. З перших днів розвитку дитини батьки приймають участь у більшості подій життя дитини і можуть мати величезний вплив на її глобальну мотивацію [10].